

شعر غنی در آئینه عصر او

این حقیقت محتاج تذکار و تکرار نیست که یک شاعر و مفکر و هنرمند و دانشور مثل دیده بے خواب بر عصر خودش تکران و فراگیری باشد، همسایگی و یزگی این طبقه بلند فکر انسانی را از انبوه ممیزی کند، یک دانشور معاصر بسیار معروف و پرفیسور باید در سعید همسایگی این طبقه والا را بنظر بیان می کند۔

"to value literature at all is fundamentally to value it as the individual work of an individual writer tangled up in circumstances taken for granted by everyone , such things as residence ,nationality ,language ,friends and so on"

این خط مردم خیز کشمیر تقریباً چهار سده پیش یک بچه ای را زاد که بعداً با شیون خود اطراف و اکناف را انقلاب آشنا کرد۔ این بچه در سر اسر جهان بنام غنی کشمیری مشهور است شعر غنی مملو از احساسات انسانی و معاشرتی و سیاسی است۔ وسعت نگاهش از حیث انسان دوستی غنی از حصارهای کوههای بلند و فلک بوس کشمیر متاثر نیست۔ وی گرایش های اجتماعی، اسلاف، جفاکاریهای فرمانروایان، تهیدستی و فلاکت مردم کشمیر، و ترسناکی آنها را بزبان شعر جادو اثر خود ایزاری کند۔ غنی دارای دید ژرف نگاه، روان حساس، دل دردمند، فکر رسا و ذوق لطیف است۔ نگاهش زیر پرده برگ گل، نیش خار را نادیده نمی گذارد۔ می گوید

نگین دل است ہر کہ بظاہر ملائم است

پہان درون پنبہ نگر پنبہ دانہ را

می دانیم کہ بیشتر شعرائے بلند قامت و نام آور چگونگی عصر شان را در مورد توجہ نگرفته فقط در فکر التفات گیری و جاہ طلبی از فرمان روایان زندگی می کردند۔ فرخی، انوری، قانی، عرفی و بسیار کسانی دیگر میتوان نام برده شوند۔ اما غنی ازین آلائش دامن خود را پاک و منزہ داشت۔ غنی می فرماید

ہر کس کہ بکنج انز و انبشید

کی بردر کس جو نقش پانبشید

استاد مرحوم آقائی مشیر الحق رئیس سابق ہمیں دانش گاہ کشمیر، در بارہ خود شناسی و خود داری این شاعر شعلہ نوا احساسات خود شان را اظہار نموده نہ فقط مراعات طالبان پیشین بلکہ کاسہ پسان عصر جدید را ہم مورد تنقیص گرفته منزلت غنی کشمیری را میز می کند۔ پروفیسور مرحوم می نویسند۔

”گذشتہ زمانے کے شعرا کے بارے میں یہ عام شکایت کی جاتی ہے کہ وہ خلوت و

انعامات کی خاطر اپنی ذات اور اپنے فن کو سلاطین و امراء کی چوکھٹ پر ہر وقت نثار کرنے

کو تیار رہتے تھے۔ وہ قانی ہو یا عرفی غالب رہے ہوں یا ذوق اس معاملے میں سب

برابر تھے۔“

لیکن کیا ہم اس معاملے میں ان سے کچھ مختلف ہیں۔ نام بدل گئے ہیں۔ فطرت میں تو کوئی تبدیلی نہیں

آئی۔ خلعت کا نام ایوارڈ رکھ دینے سے اس کی حقیقت تو نہیں بدل جاتی، لیکن ہم صرف نام کی تبدیلی

سے مطمئن ہیں۔ مگر غنی صحیح معنوں میں صلہ و ستائش کی مستغنی تھے۔ ان کے ہم عصر ہندوستانی و ایرانی شعرا

مغل دربار کی دودہاش سے مستفید ہو رہے تھے۔ خود سلاطین کشمیر کے یہاں عنایات کا چشمہ روان رہتا

تھا لیکن غنی آب حیوان تک دسترس کے باوجود تہنگی کو حاصل زندگی سمجھتے تھے۔ ان کی نظروں میں سب

سے زیادہ قیمتی شے فرد کی اپنی ذات تھی،“

غنی کشمیری زخمیائی، ہموطنان خود را در سینہ خود آراستہ و زحمر و آزارهای شان را در روح خود وا

داشته در پیکر کرب و الم مبدل گشت۔ اوین در دورنج را چنان زبان موزونی و لہجہ بگلر گدازی بخشید کہ
 امروزہ ہم آں جور و جفا و آہ و فغان را خوب می توانیم حس کرد۔ آوازہ این شاعر ستم شناس را آوازہ یک
 ملت زحمر کشیدہ میتوان گفت۔ اومی گوید ۔

روز خوش در زندگی ہرگز نصیب مانشد

عمر ما در ماتم بسر بردیم چون شمع مزار

پروفیسور حامدی کشمیری وسعت فکری غنی را اینطور بیان می کند۔

”انہوں نے اپنے عہد کے کشمیر کے ظاہر و باطن کو دیکھا ہے۔ ان کی نظر پورے ملک کے

بدلتے حالات پر تھی۔ انھیں معلوم تھا کہ ان کی افلاس زدہ زندگی کے مقابلے میں

شعرا نے عصر جاگیر داروں اور بادشاہوں کی قصیدہ خوانی کر کے عیش و آرام کی زندگی بسر

کرتے تھے۔ زندگی اور معاشرے کے تضادات سے وہ واقف تھے۔ علاوہ ازین غم،

موت، زوال اجتماعی خستہ حالی اور انسانی رشتوں کا انھیں علم تھا.....“ ۳

این فہم و ادراک معاشرت غنی است کہ او نہ تنہا غم و احساسات، غم رازبان می بخشید بلکہ او فرد و ملت حتی کہ

معاشرت انسانی را بہ یک انقلاب می خواند۔ این شاعر جور شناس نمی خواہد کہ انسان را یک دقیقہ زیر بار

ستغینی زمان و فرمانروایان بہید۔ اونمی خواہد کہ عالم انسانیت را در تنگنای ملک و بوم و رنگ و زبان و

اختیارات دیگر منقسم بہیند۔ بہ این سبب او یک انقلاب عالمگیری خواہد وی خواہد کہ ہمہ بنیادہای ظالم و

نا برابری نفاق و تسلط و جور و جبر بر کندہ می شود۔ غنی با این لہجہ انقلاب انگیز آرزوی انقلاب را بلند می خواند

غنی در ملک دنیا انقلابی آرزو دارم

کہ خاک از گردش گردوں غبار آسیا باشد

غنی در برابر جور و زحمر لب بستگی و سرخی را جائز نمی شمرد۔ عافیت کوشی و مصلحت اندیشی در مذہب غنی گناہ

عظیم است۔ او در خودی آنقدر مستغرق است کہ هیچ مشکل را مانع نمی داند و ہمالہ ہای سدر راہ را از پرکاہ

سبک تری گیرد۔ درک چکوگی معاشرت غنی را آمادہ می کند کہ با سازش ہای زمانہ ستیزہ کاری بکند۔ او از

انجام این ستیزکاری غم نمی خورد البته خودداری، غیرت انسانی، آزادی خواهی و گرامی داشتن مرتبت بشری را
بره قیمت مصون کردن و طیفه حیات خیالی می کند - غنی این غیرت آموزی به دیگران این طور می رساند

در معرکه صد زخم رسد به تن ما

زان به که بود داغ سپر بر بدن ما

همین مفهوم را غنی در این پیرایه هم بیان می کند -

آگه نه شد طبیب ز درد نهان ما

این نبض ما خموش تراست از زبان ما

از جفاپندی مغول کشمیریان جان بلب بودند - آنها شبانروز زحمت های بسیار کشیده و عرق ریزی کرده نمی
توانستند راحت باشند - افلاس و ناداری و گرسنگی و محرومی طالع ائلاف ما بود - آنها که بر ما مسلط بودند عیش و
راحت ماندند - از خون مالب های شان سرخ بودند - ما هراسناک و ترسان زندگی می کردیم و آنها که
برگردن ما سوار بودند مانند بوم زادگان مالکانه و تحکمانه فرمانروائی می کردند و هر چه میخواستند از ما دست
بردند - این شاعر حساس دل اینگونه وضع معاشرت و بدحالی هم و طنان را در قالب شعر ریخته در دل
آیندگان هم بزرانقلاب خواهی می پاشد -

روزی مای شود آخر نصیب دیگران

طالع برگشته همچو آسیا داریم ما

غنی زفاقه چو بندیم بر شکم سنگی

گمان برند که داریم در بغل نان را

فلک گیرد زمین روزی و در مردم کند قسمت

میان آسیا از من، کنار از دیگران باشد

اواستحصال امپریالستھا (imperialists) و زبان حالی مغلوبان و مستضعفہا را بدون هیچ پردگی وای نماید

ہمچو سوزن دائم از پوشش گریز انیم ما

جامہ بہر حلق می دوزیم و عریانی ما

ازین نمونہ ہای برجستہ میتوان گفت کہ غنی از چگونگی ہای معاشرت معاصر نہ فقط آگاہ و شناسا بود بلکہ اواز

نتایج آن روشہا نیز متفکر و مفطرب بود۔ در آئینہ شعر غنی وضع و صورت آن عہد جلوہ گرہست۔

استاد آقای مرغوب بانہالی عصر شناسی غنی کشمیر را بہ صورت زیر مورد تنقیدی گیرد:

”اسکا دیوان اپنے زمانے کی آئینہ داری کرنے کے علاوہ احوال نامہ کشمیر بیان معاصر

ہونے کی حیثیت سے بھی ایک منفرد مقام رکھتا ہے“۔

غنی از تیرہای تنقید نہ فقط امپریالستھا و حکمرانان را مجروح می کند بلکہ او بوم زادگان خود را ہم شکستہ می زند۔

غنی سرازیری و سرخمی و تحمل پسندی و خجالت آمیز را برائے کبک و بد حالی و افلاک و محکومی و محرومی باعث می

گرداند

ز پہلوی ضعیفانست گرمی پشت سرکش را

پرکاهی کہ بینی بال پرواز است آتش را

زیر دست اضطراب و زیر دست آسودگی دارد

دو شاهد بر کلام من دو سنگ آسیا باشد

دکتر ریاض احمد شیروانی نگاہ عصر شناسی و شعور روزگار غنی را بہ عبادت ذیل بہ مای رساند۔

”غنی بہ سبب استغناء ذاتی و مناعت طبع و علوہمت بہ ستایش جبارہ سنگریا سلاطین دادگرو

وزراء و امرانہ پرداختہ و زبان بہ مدح نیا لودہ“۔

این مسلمہ است کہ شعور عصر و اجتماع و معاشرت در تخلیق ہای هنر مندان و سخنوران بویژگی در عہد جدید

دیدہ می شود۔ غنی تقریباً سہ و نیم سده پیش بہ نظر غائبہ حالات اقتصادی و معاشی و سیاسی و ثقافتی روزگار

را دیدہ در شعر خود روزیدہ است۔ این نابینہ عصر خودش را خوب درک کردہ و تمام امراض اجتماعی و معاشرتی

را مشخص کردہ علاج ہم تجویز می کند۔ او از حیلہ سازی ہا و بہانہ جوئی ہای امیر استھا و جفا کاران اہل وطن را آگاہ می کند و اصرامی کند کہ ایشان را بر تو اضح ہا و پیمان ہای دشمن حتماً تکیہ نباید کرد۔ یوسف شاہ چک بر عہد و پیمان اکبر تکیہ کردہ بود و همان تکیہ کردن بر ایش صورت موت گرفت۔ فنی ہم وطنان خود را از آن عیب موروثی اغتباہ کردہ می گوید ۔

بر تو اضح ہاے دشمن تکیہ کردن اہمی است

پائے بوس سیل از پا افلند دیوار را

غنی نزم گرفتار بیہای دشمن و کرم گستری ہائے غرض مندانہ اور ابر لوم زادگان خود بہ این پیرایہ حکیمانہ ہم انکشاف می کند ۔

سنگین دل است ہر کہ بظاہر ملائم است

پہان درون پنیہ نگر پنیہ دانہ را

غنی کشمیری بنا بر یک شاعر عصر شناس و روزگار آگاہ یک شاعر زمانہ ستیز ہم ہست۔ او دیروز کشمیر را درک کردہ و حال کشمیر را توضیح دادہ مزدائے قوم خود را آرزوی کند۔ او عصر خود را خوب می شناسد و از آن شناسائی عصر مارا ہم را ہنمائی می کند مارو ح غنی را در شعر انقلاب آفرین اقبال ہم می بینیم اقبال بہ این سبب غنی را گرامی ترمی دارد۔ مارا باید این شاعر مینو نظیر را از دید جدید مطالعہ بکنیم۔

حوالہ جات

Reflection on Exile by W. Edward Said, Penguin Books, p. xv 1.

۲۔ دانش شماره ۱۱-۱۲ سال اشاعت ۱۹۹۳، ص ۵۵-۵۴

۳۔ دانش شماره ۱۱-۱۲ سال اشاعت ۱۹۹۳، ص ۶۶

۴۔ دانش شماره ۱۱-۱۲ سال اشاعت ۱۹۹۳، ص ۸۲

۵۔ غنی کشمیری احوال و آثار و سبک اشعار او از دکتر ریاض احمد شیروانی، ص ۱۸۸

کتابیات

۱۔ دیوان غنی شائع کردہ جموں کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لنگوئجس سرینگر سال اشاعت ۱۹۸۳

۲۔ غنی کشمیری احوال و آثار و سبک اشعار او از دکتر ریاض احمد شیروانی

۳۔ دیوان غنی مرتب از احمد کرمانی

۴۔ غنی کشمیری (حیات اور شاعری) از نیلو فرناز قادری، طباعت ۲۰۰۲ء

۵۔ دانش شماره ۱۱-۱۲ سال اشاعت ۱۹۹۳